

Füzi László

A miskei Anteusz

Gondolatok Tóth Menyhértről

Kriskóné Dávid Máriának és Pintér Lajosnak

1.

A *Forrás* kétezertizennégy januári számában a száztíz éve született Tóth Menyhértra emlékező összeállítást adtunk közre. Az összeállítás két részből állt, az egyik részben Sümei György számos fontos, Tóth Menyhért világlátását megvilágító dokumentumot jelentetett meg, a másik részben ifjú Gyergyádesz László kiállításokon még nem szerepelt Tóth Menyhért-képeket közölt.

Sümei György dokumentum-közlése áttekintette szinte az egész életutat, az általa feltárt anyagnak ott a helye Tóth Menyhért már ismert vallomásai, versei mellett, talán még a Gyergyádesz László által összeállított *Fényima* című „monodráma” is kiegészíthető lenne egyik-másik vallomással. Most csak pár jellemző bekezdést, részletet idézek a *Forrás* 2014. januári számában megjelent anyagból. Először két verstöredéket veszek elő, 1970-ben íródott az egyik:

*Sajnálni vagy örülni.
Képet nem lehet
Rendelve festeni:
Rendelem magam
A mának, a fának,
A Napnak, a Papnak,
Adóra alapnak.*

A másik töredék 1974-ből származik:

*Nyakig az ólmos nyájban,
fejest a homályban –
nem hagyhatom abba,
Gyerünk a Napba!*

Kérdőívekre adott válaszokból (!), megyei napilapnak adott interjúkból idézek még két gondolatsort: „A fehér izzás a legfokozottabb izzás, nekem a kifejezések kifejezése, a legvilágosabb világosság. Tudják, hogy Kecskemét az ország legvilágosabb városa? Mostanában sokfelé járok, Pestre, Sopronba, nyáron Tokajba, nem bírom sokáig. Én vagyok a miskei Anteusz. Itt nem kutyulok el, ez a falucska a gyökere mindennek.”; „...az emberiség egyik leghatásosabb fegyvere: a fehér és világos sugárzás.”

Ifjú Gyergyádesz László tizenhat képet adott közre színes reprodukcióban. A képek címei, vagy legalábbis pár közülük: *A család, Cica, Felvonuláson, Futballista, Gyerkóc, Kaszálók, Katona, Teherautó*, ezek a címek, mint a legtöbb Tóth Menyhért-kép címe, a mindennapi élethez kötődnek.

Fontos vallomások, dokumentumtöredékek, mintegy húsz kép a kecskeméti Cifrapalotában őrzött kétezer festményből, a nyolcezer grafikát most nem említem, pedig nem lenne szabad említetlenül hagyni őket. Nem lenne szabad, de mégis ezt teszem, az életmű terjedelme és a zord kiállítási viszonyok ugyanis lehetetlenné teszik, hogy az életművet egészében és alakulásában-fejlődésében, vagyis genetikusan láthassuk. Már Supka Magdolna is azzal indokolta a maga Tóth Menyhért-monográfiájának újbóli és bővített kiadását, hogy a könyv képanyagában „szerepelnek mindazok a fő művek is – a vonatkozó szövegrészekkel együtt –, amelyek festészetének jellegzetes váltópontjai és fehér képeinek végső szakaszában készültek, ám kezdettől fogva ismeretlenek a közönség számára, mivel központi gyűjtőhelyükön, a Kecskeméti Képtárban Tóth Menyhért állandó kiállításából – kellő falfelület híján – kiszorulva, a raktárban tárolódnak.” A kiállítási lehetőségek azóta romlottak, így Tóth Menyhért festészete csak az aukciós termekben vált ki nagy érdeklődést, másutt sajnos nem. Ha így állunk a fő művekkel, akkor hogyan állunk a folyamatokat, mozgásokat, átalakulásokat jelző munkák sokaságával, kérdezhetjük, okkal.

2.

Tavaly, Tóth Menyhért születésének száztizedik évfordulójához kapcsolódva, a Népi Iparművészeti Gyűjteményben kiállítást is rendeztünk, ez a többes szám a Kecskeméti Kortárs Művészeti Műhelyekhez való tartozásunkra utal, a kiállítás az említett *Forrás*-számból nőtt ki, létét pedig két embernek köszönhetné, Pintér Lajosnak és Kriskóné Dávid Máriának. Pintér Lajos a szerkesztőtársam, amikor a *Forrás* említett számát szerkesztettük, megkérdezte, nem kellene-e kiállítást rendeznünk Tóth Menyhért munkáiból a szerkesztőségünk melletti Kápolna Galériában. A kérdésre azonnal nemmel válaszoltam, nemmel – mert nem tudtam elképzelni Tóth Menyhért képeit az általunk is használt galéria puritán terében, még akkor sem, ha ezt a teret az elmúlt három évben megszerettük, s számos kiállítást rendeztünk benne. Akkor viszont, amikor a *Forrás* említett számáról beszélgetve Kriskóné Dávid Mária részéről hangzott el a kérdés, egyetlen pillanat alatt igennel válaszoltam. Mária a Népi Iparművészeti Gyűjtemény vezetője, így azonnal foglalkoztatni kezdett a kérdés, vajon miképpen élnek-léteznek majd Tóth Menyhért képei egy olyan világra visszautaló tárgyi környezetben, amelyben megfogantak. Természetesen tisztában voltam azzal, hogy a magyar népi iparművészet kiemelkedő darabjait bemutató múzeumi tér nem azonos a huszadik század középső harmadának magyar falusi környezetével, ha nem lettem volna vele tisztában, akkor maga Tóth Menyhért figyelmeztetett volna erre: „Anyáink idejében földpadlós szobában ringott a bölcső, az volt a jó – mondja a pap –, no, de a gümőkór az én lábamat vitte el... ! Parasztháznak az apró falak, magos tető alatt, ez a nemes arány és szép hagyomány – mondja az építész, hát a tuberkulózis?!”

Mindezt tudva mégis foglalkoztatott a kérdés, miképpen élnek majd Tóth Menyhért festményei abban a tradicionális kultúrára visszautaló környezetben, amelyben megszülettek. Minden Tóth Menyhért életével és munkásságával foglalkozó könyv megemlíti, hogy Tóth Menyhért ezer szállal kötődött a faluhoz, gyermekkorát, élete fontos szakaszát falun élte le, mindennapjait a faluhoz kötődő munka uralta, ahogyan Supka Magdolna mondja, *„a paprika- és majoránnatermesztéssel nemcsak fenntartotta magát, s nemcsak abból vásárolt ecsetet, vásznat, festéket, de ez maradt mindvégig piktúrájának ihlető, tápláló gyökérzete”*. Festészetének fontos, mit fontos, meghatározó témája a földműves munka, számos életképet festett meg, mondom ezt így, noha látni fogjuk, falusi képei nem tekinthetők életképeknek. Nem kell mást tennünk, csupán Zsögödi Nagy Imre képeivel kell összevetnünk e tárgyú képeit, s egyből láthatjuk a különbözőségeket. Miskén megélt életéhez számos anekdota is fűződik, szerencsére ezekből jó néhányat már összegyűjtöttek a szorgos kutatók. Gaál József festőművész a következőket írta mindezzel kapcsolatban: *„A visszavonultságban, földművesként élő művész magányában fejlődött, önmagából táplálkozva építette világát, számomra is titokzatos, hogy ilyen mostoha körülmények között hogyan volt képes ilyen mélységű művészetre.”*

Képei – ahogy már említettem – számos esetben a falusi, a földműves munkához, a mindennapi élethez, a pihenéshez vagy éppen a közösségi élethez kapcsolódó életképek, ebben a vonatkozásban a valósághoz kötődő festőnek is nevezhetjük, nem beszélve arról, hogy az ötvenes években tudatosan törekedett az ún. valóság megragadására. Az említett kiállítás környezetére utalva mégsem azt akarom kiemelni, nem is tehetem ezt, mert nem lenne igaz, hogy a tradicionális falusi kultúra tárgyokban rögzült világa és Tóth Menyhért festményeinek világa között rokonság mutatkozik, hanem a különbözőségekre, a múzeumi tárgyak és Tóth Menyhért képeinek a világa közötti különbözőségekre szeretném felhívni a figyelmet. Tóth Menyhért abból a világból indult, amelyikre a Gyűjtemény darabjai visszautalnak, de a számára adott világból egészen más jellegű világba érkezett, mint amilyenre a Gyűjtemény tárgyai utalnak.

Az, hogy Tóth Menyhért festményei, még ha ideiglenesen is, a Cifrapalotából a valamikori Serfőző-házba, s az abban berendezett gyűjteménybe költöztek, éppenséggel a két világ, a tradicionális kultúrához köthető világ és Tóth Menyhért képeinek a világa közötti különbözőségekre hívta fel a figyelmet. Az így megmutatkozó különbözőség talán arra is magyarázatot adott, hogy mindennapi környezete, a tradicionalista örökséget valamennyire még őrző falu, az őt és a festészetét éltető falu miért utasította el azt, amit megteremtett.

3.

A tradicionális paraszti kultúra világa racionális, Tóth Menyhért munkáinak a világa mitikus. A tradicionális paraszti kultúra haszonelvű, az időhöz és a térhez mélyen kötődő Tóth Menyhért képi világa felette áll a haszonelvűségnek, ahogy a már idézett Gaál József mondja: *„Nem tehetek róla, bennem Tóth Menyhért festményei spirituális élményt okoznak, s itt a szóbeli, racionális gondolkodásnak nincs sok helye...”*

Számomra munkái érvénytelenítik a lineáris időfelfogást, mitikus világában egyszerre éleszti fel a múlt archaikus művészetét, amelyben saját életünk is megjelenik. ... A lélek eltávolodik a dolgok eddig érzékelhető valójától, de visszatérve a katarziszból új tartalmakkal telítve látja a mindennapi világot. A mitikus élmény megfoghatatlan, de irányt mutat, a mélyebb megértés által a műalkotás komplex jelentéssel bír."

Mindez természetesen ismert, ha az idézettek nem győznének meg bennünket, akkor a képek, Tóth Menyhért képei megteszik ezt, de a jelenséggel kapcsolatban Tóth Menyhért elemzőit is idézhetjük. Supka Magdolna találóan jegyezte meg, a festő bírálói megéreztek, hogy amit „műveiben kimond és ahogyan mondja, az valamiképp történelmi fogantatású, s érezték, ha megszólal, személyes élményeiben az ősoktól öröklődött szegényparaszti érzületet is felszínre hozza”, majd hozzáfűzi ehhez a megjegyzéséhez: „talán éppen ezért érezték visszásnak a módot, ahogyan ő ezt a földszaggal és verejtékkel terhes, súlyos világot a gyengéd expresszió s a lebegtetett formák és vibráló színek költői mezében átszellemesíti”. Szuromi Pál a következőket írta: „Bármerre nézünk: ez az archaizáló, mitikus szemlélet minduntalan ott kísérti Tóth Menyhért változatos műveit. Van úgy, hogy jórészt megőrzi alakjai reális formaképletét, bár egy-egy komikus, állatias és játékos vonással komplex, mélyebb jelentészónákat kölcsönöz nekik. Előfordul viszont, hogy az emberek, állatok kapcsolatrendjében néha a feje tetejére állnak a dolgok. A jó pásztor dekoratív, omlékony vízióján valójában gyermeki képzetű báránnyal és bárányarcú férfival találkozunk. Amivel az alkotó némiképp megkérdőjelezi emberi »felsőbbrendűségünket«. Máshol meg kézenfekvő, profán állati élethelyzetekből indul ki, hogy aztán derűs, melengető és antropomorf színezetet adjon, mondjuk, a csirkék családjának (Tyúk csibékkel). Lakonikus, bravúros Csirik anyójában viszont faramuci, csirkebolond szomszédasszonyát állítja elénk, aki félig-meddig maga is kotlóssá vedlik át. Szó, ami szó: e fordulatos, mesei sejtelmű festői szférában nincsenek merev, kizárólagos egyéni létpozíciók. Ami egyfelől az emberi lények mellérendelő, demokratikus kollektivitása, az egészében már a szerves élővilág tartományaira terjed ki.”

De azt is láthattuk az Anteuszra való utalásból, hogy maga Tóth Menyhért önmagát is kapcsolatba hozta a mitológia világával.

4.

Nem a mitizáló szemléletről kell tehát szólnom Tóth Menyhért művei kapcsán, erről már sokan és pontosan beszéltek, hanem azt kell megkérdezni, hogy miért alakult ez így. Kétségtelen, hogy a huszadik századi művészetben ott élt a vágy az ősi művészet sajátosságainak a saját világába való beépítésére. Tóth Menyhért esetében azonban nem a kuriozitás kereséséről, hanem ennél mélyebb, szinte eleve elrendelt, egész életét, világlátását és munkásságát meghatározó jelenségről van szó. Arról, hogy az egyszeri jelenségben mindig az általánost, a maiban az ősit, a konkrétban az elvontat látta és jelenítette meg.

Látásmódjával nem állt egyedül, főképpen nem a huszadik század közepétől kezdődő időszakban. Ennek a hajlandóságnak a lényegére Németh László mutatott rá, még az ezerkilencszázötvenes évek első felében, amikor, mondom így, nehéz politikai és társadalmi körülmények közepette éppenséggel a majdani új civilizáció, ahogy mondta, a világcivilizáció alapjait kereste. Bartók és a romanti-

Szobabelső

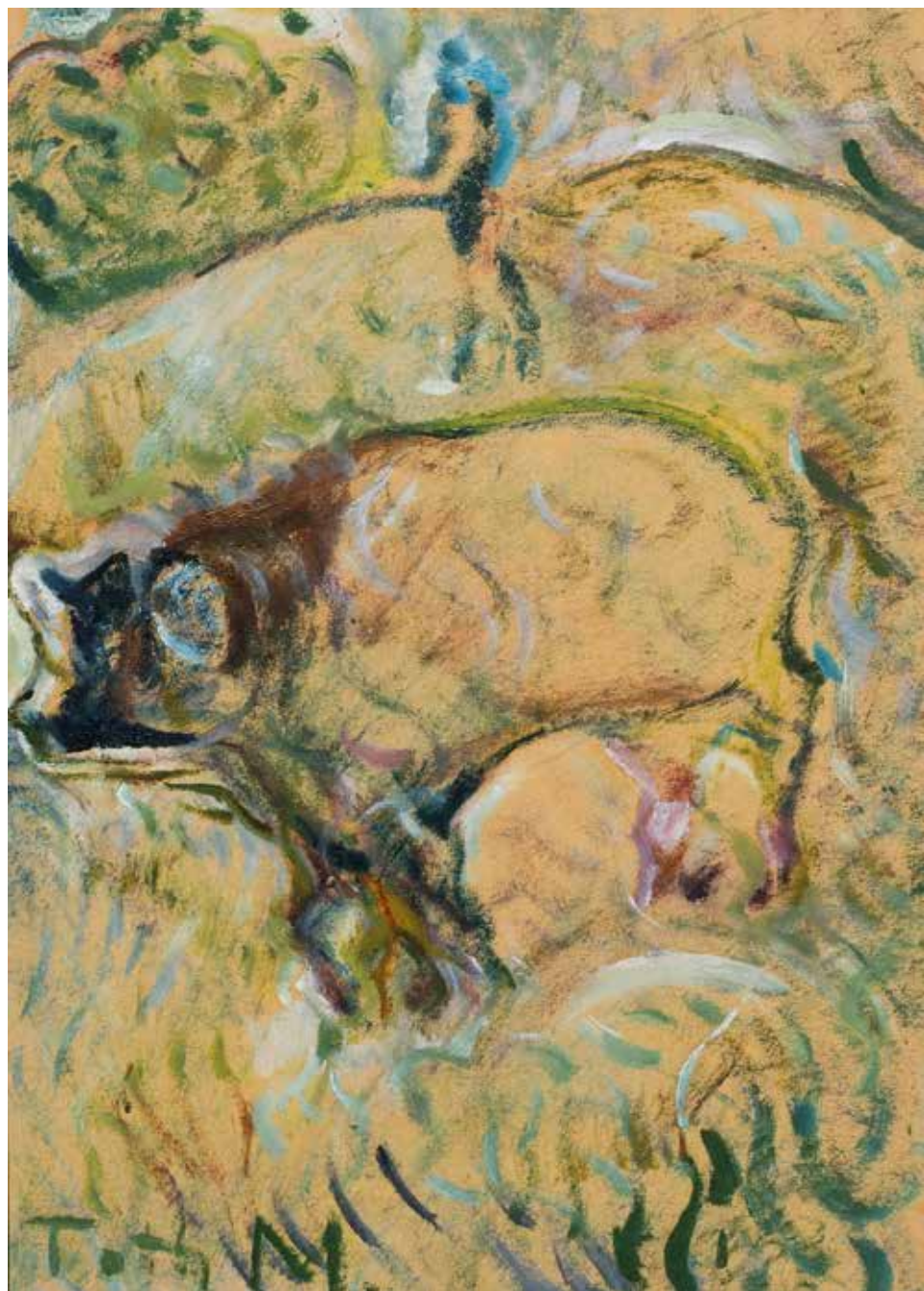
Táj (1940-es évek)

Alföldi táj

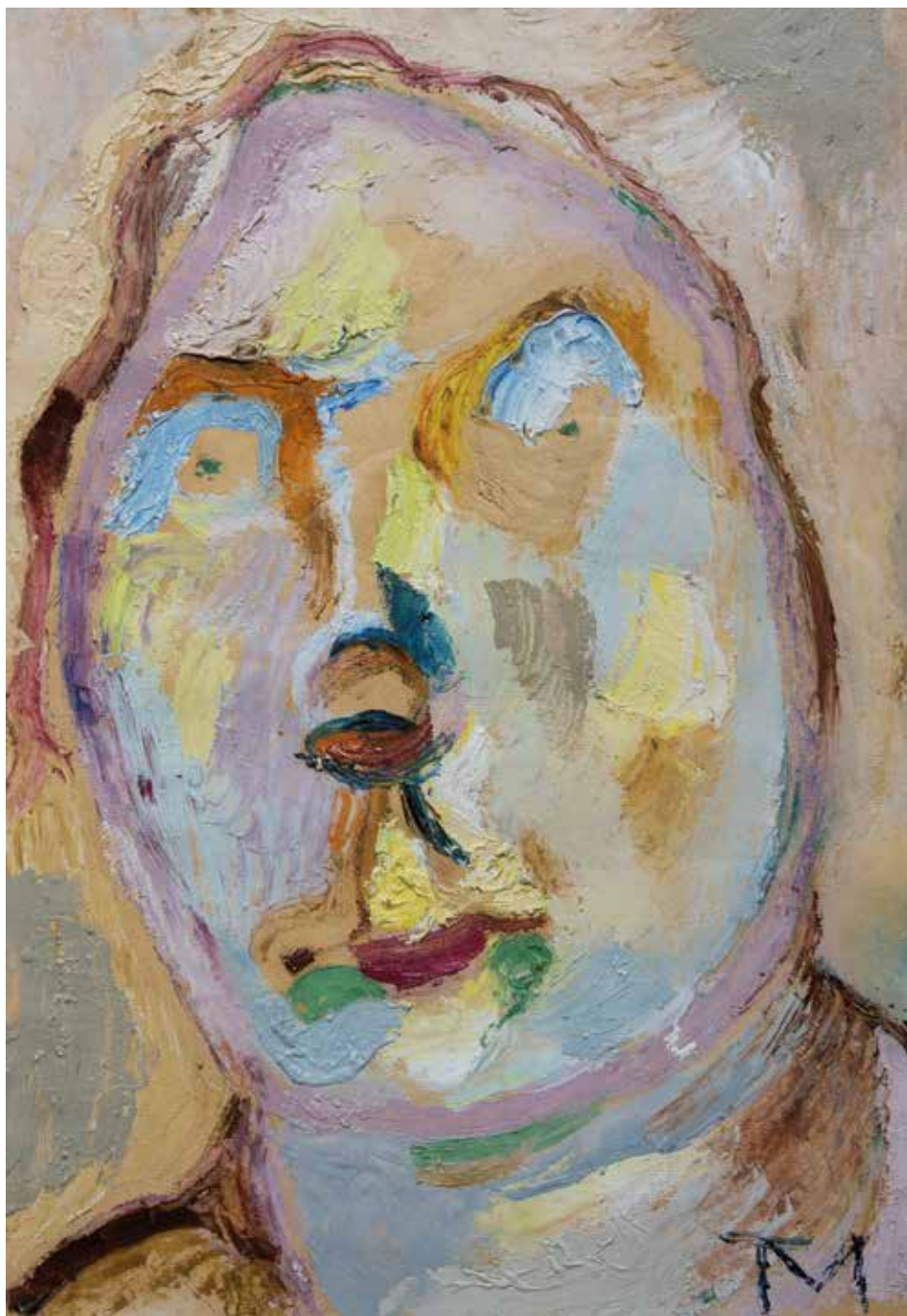
Zöld lábú lovak

Disznó

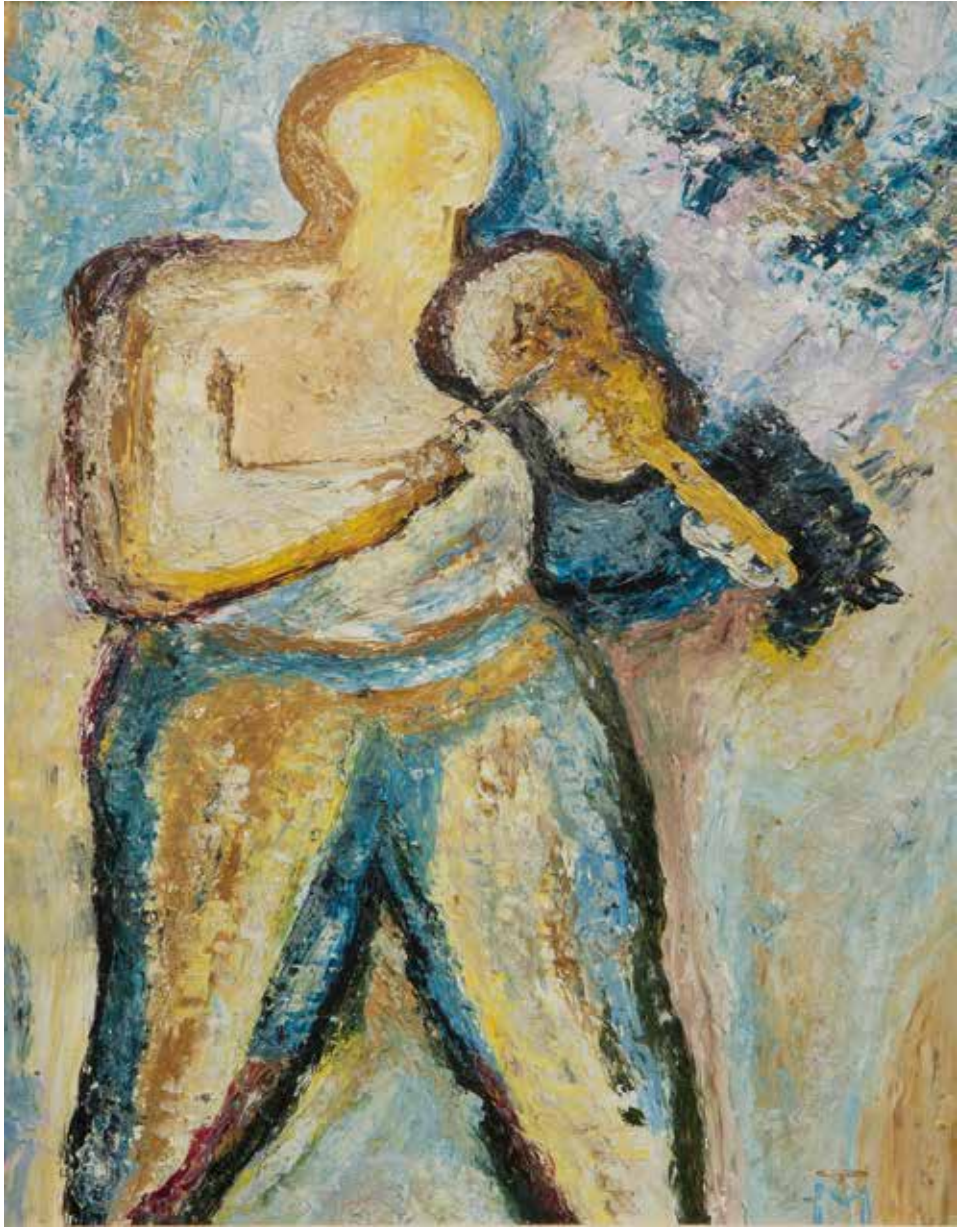
Házaspár, a nő

Házaspár, a férfi

Lány virággal

Hegedűs

Portrait

Orgonás csendélet

Vajas-part házzal délidőben

Virágcsendélet

Virágcsendélet

Virágcsendélet

Virágcsendőlet

Virágcsendélet

Emberi fej

ka viszonya foglalkoztatta, azon gondolkodott, hogy miért alakult ki Bartókban a romantikaellenesség. *„Mi foglalja el a népiség helyét? – kérdezte Németh a máig csak megsejtett új történelmi szituáció kapcsán. – Az ember történelmi, sőt történet előtti emlékezetének a mélyítése; az a lelkiünkbe merülő iszapkotró kanál, amely a modern idők hordalékai alatt rá igyekszik találni az új civilizáció kívánatos alapjára: a mindenkiben élő »közös emberire«. S mi a szerkesztés, kontrapunkt, Bach? A szellemi építő ösztön, amely tudja, hogy egy műnek, egy gondolatrendszernek éppúgy, mint az egész civilizációnak szerkezetében nagy kozmikus és társadalmi törvényeket kell kikristályosítani, s hatalmas ellentmondásokat egyensúlyban tartani.”*

Tóth Menyhértnél a jelenségek nemcsak a mában, hanem a múltban és a jövőben is léteznek, munkái hatalmas egymásnak feszülő erőket egyensúlyoznak ki, összefoglaló képei, itt a *Parasztokra*, az *Afrika* című képre, *Az óceán gondja* és a *Gea II.* című képekre gondolok, gondolatiságukban is nagy küzdelem eredményei, mondhatni, a történelmi, társadalmi és kozmikus rend megjelenítői. Pontosán mondja Gaál József: *„Az Állat vagy Európa című festményén lévő szintézislény már minden állat metaforája, de egyben egy kontinens érzülete. Ez az egyszerű fogalmazás már minden képén uralkodóvá válik, eljut az általánoshoz, a paraszti millió motívumai végleg szublimálódnak. Ezután következő figurái már egyre éteribbé válva lüktető, áttetsző lényekké válnak, a fehéredő burkok által felerősödik az áramlás, test és tér különválaszthatatlanul összeolvad. A monumentális lények a világ terében szétáradnak, kitöltik a teret, a metamorf, képlékeny formák ellenére és az áramlások dinamikus felszíne mögött valami abszolút nyugalmat érzünk. Erre a legjobb példa a *Gea II.* (1972) című festmény, ahol az organikusan változó lét mellett a mítikus állandóságot kifejező hatalmas ósanya szinte a keretet szétfeszítve és a kép felületében feloldódva éteri lényként létezik. Ezek a képek már az érzéki és érzék feletti létmegértés formavetületei, ahol a teljes feloldódás irányába haladó figurák mágikus jelenvalóságként hatnak. Így a fehéren izzó képeknél megszűnik minden történet, nincs múltértelmezés, régi mítoszok megidézése, mert a sugárzó képek önállóan léteznek, az időtlen jelenvalóságban egy világtapasztalat szintézislényeivé válnak.”*

5.

A Németh László által jelzett, s a Tóth Menyhért által is megjelenített kitarított állapot hasonló ahhoz, mint amikor egy mágikus realista regény a vízió szintjén kapcsolatot teremt az ember és a kozmosz, a mában élő ember és a múltban vagy akár a jövőben élő ember között, s a maga létevel kimerevíti ezt a kapcsolatot. Ahogy Németh László az új, s az egyensúlyban tartott ellentmondások eredményeképpen állandósított világcivilizáció alapjait kereste a történelmi emlékezet felerősítésével, úgy fordult vissza Tóth Menyhért a mitizált emberhez, úgy mutatta meg minden jelenség archetípusát és azok általánosított jellegzetességeit. Mindezzel együtt nehéz párhuzamot vonni a dél-amerikai mágikus realista regények s azok mutációi, valamint egy festő műveinek a világa között. Éppenséggel a számos elágazás és a változatok gazdagsága nehezíti ilyen esetekben a tisztánlátást. Az a „csodás való” kifejezés, amelyet Alejo Carpentier használt a latin-amerikai valósággal kapcsolatosan, történetesen európai útjáról hazatérve, s amelyre Béneyi Tamásnak a mágikus realista regényről írott könyv-

ve hívta fel a figyelmemet, használható Tóth Menyhért képeivel kapcsolatosan is. Aki a képeit nézi, az csodás falunak láthatja a valamikori Miskét, s az is volt, csak nem a valóságban, hanem Tóth Menyhért világlátásában és szemléletében. S noha még a közvetett kapcsolódásokra való utalásoktól is eltekintek, azt azért megjegyzem, hogy a mágikus realista művek által megteremtett helyzetekben éppen az a legcsodálatosabb, akárcsak Tóth Menyhért pályázáró képeiben, hogy tételezni tudták a folyton kavargó erők egyensúlyát, a világ újbóli egységét teremtették meg éppenséggel az élő, a valaha élt ember és a világot mozgató erők között.

Ismét volt minnek szétesnie, mondhatnám a jelzett erőtér megteremtése után pár évtizeddel, ha úgy teszik, cinikusan. De nem vagyok cinikus, s ennyit sem akarok mondani, csupán annyit, hogy az elmondottak Tóth Menyhért művészetének karakterére vonatkoztak, a festő egyéni titkait talán csak ahhoz hasonló mély és következetes elemzéssel lehetne bemutatni, ahogy az irodalomtörténészek, pszichológusok, motívumértelmezők József Attila költészetének motívumait elemezték.